

УДК 172.15.000.32(092)

О. Мушкевич

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ТИПОЛОГІЇ НАЦІОНАЛІЗМІВ РОДЖЕРСА БРУБЕЙКЕРА: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

© Мушкевич О., 2010

Проаналізовано основні теоретичні оцінки розвитку націоналізму пострадянської Європи, взаємовідносини держави та національних спільнот у працях американського соціолога Роджерса Брубейкера. Досліджено типології цього явища та їх українську специфіку. Детально розглянуто взаємостосунки російського націоналізму та Української держави на сучасному політичному просторі в межах теорії тріадичної конфігурації націоналізму Р. Брубейкера.

Ключові слова: типологія, націоналізм, етнокультура, етнополітика, ідентичність, націєтворення.

Oleg Mushkevych

TYPLOGIES OF ROGERS BRUBAKER'S NATIONALISMS: MODERN UKRAINIAN COTEXT

The article analyses the basic theoretical estimations of nationalism development in the post soviet Europe, mutual relations of the state and national associations in publications of the American sociologist R. Brubaker. The typology of this phenomenon and its Ukrainian specific is investigated. The mutual relations of Russian nationalism and Ukrainian state are examined on the level of modern political space within the limits of the theory of Brubaker's nationalism triangle configuration.

Key words: typology, nationalism, ethno culture, ethno politics, identity, nation formation.

Дослідження можливостей консолідації та демократизації сучасного українського соціуму все частіше концентруються на вивченні проблематики української політичної нації – від з'ясування її історичних засад до розроблення стратегії становлення, причому сам концепт політичної нації вживається для позначення етносоціальної (моно- чи поліетнічної) спільноти, яка характеризується наявністю власної держави з демократичним ладом правління. Актуальність дослідження таких понять, як “нація”, “національна держава”, “національна ідея”, “національні інтереси”, “національна самосвідомість” полягає у тому, що вони перестають бути суто аналітичними, науковими і стають категоріями практики. Для аналізу усіх цих процесів, безумовно, визначальним і важливим з погляду наукових і практичних завдань є дослідження націоналізму, його типології та класифікації.

Сьогодні теорію націоналізму досліджували багато вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких виділимо авторів, котрі працювали над проблематикою типології та класифікації націоналізмів на пострадянському просторі: Б. Андерсон, Дж. Армстронг, Е. Гобсбаум, Я. Грицак, М. Грох, Л. Грінфелд, Г. Касьянов, В. Лісовий, Т. Кузьо, М. Рябчук, М. Розумний, Я. Сватко, Е. Сміт, Р. Шпорлюк. Але аналітичні підходи Р. Брубейкера, його теоретичні оцінки найважливіших проблем “Нової Європи” на тлі українських реалій та потужної глобалізації останніх десятиріч є найактуальнішими для нашого дослідження.

Основні завдання наукового пошуку передбачають вивчення робіт Р. Брубейкера, його аналіз націоналістичної політики Радянського Союзу і порівняння з категоріями сучасних теорій націоналізму, представлення оригінального внеску в теорію націоналізму – знаменитої схеми “трикутника”, використання типологій націоналізмів у сучасному контексті України.

Р. Брубейкер – професор соціології Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, став у 90-ті роки ХХ ст. одним з головних теоретиків націоналізму. Його перша книга, присвячена цій проблематиці “Громадянство та національність у Франції і Німеччині”, вийшла у 1992 році і не втратила актуальності і сьогодні. Взаємовідносини національних спільнот та держави – одна з основних тем цієї роботи і, мабуть, центральна проблема усіх досліджень з націоналізму. Протиставлення етнокультурної та політичної, або громадянської націй, різниця між територією та генеалогією, між *ius soli* (правом місця народження) та *ius sanguinis* (правом крові) – це суперечності, які використовує Р. Брубейкер для висвітлення відмінностей між французькою і німецькою імміграцією та політикою і практикою надання громадянства [1, с. 95]. Головний висновок книги, яку не обійшли увагою у 2006 році видавці потужної антології “Націоналізм”: “Французи розуміють свою націю як створену державою, німці – як основу своєї держави” [2, с. 311].

Наступна книга Р. Брубейкера “Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі” вийшла у світ 1996 р., в українському перекладі була перевидана у 2006 році і, безсумнівно, є цікавою для аналізування, оскільки безпосередньо стосується України. У цій праці Р. Брубейкер охарактеризував передумови, суть та наслідки виникнення у “постгорбачовській” Європі великої кількості національно визначених держав, що постали на уламках СРСР, та інших країн колишнього соцтабору.

У своїй роботі Р. Брубейкер дає доволі зважену картину радянської національної політики. Радянський Союз ані в теорії, ані на практиці не був задуманий як національна держава. Навіть категорія “радянський народ” була наднаціональною, а не національною. Поняття “нації” залишилося закріпленим за спільнотами нижчого ієрархічного рівня. Але радянська держава, будучи противником націоналізму як політичного руху, не тільки не відмовлялася від ідеї національної диференціації, але й сприяла закріпленню її в інституціональних формах (причому автор не забуває і про руйнування націй – про репресії проти цілих народів). Висвітлюються принципи організації радянської багатонаціональної держави та логіка непередбачених наслідків такої організації. Автор робить у цьому контексті дуже цікавий висновок про те, що Радянський Союз, його комуністичне керівництво не тільки пасивно толерувало багатонаціональність та багатоетнічність, але й активно інституювало існування великої кількості націй та національностей як фундаментальну складову концепції держави та громадянства. Власне існування в СРСР поділу на національні республіки, автономні національні республіки, краї, округи та наявність органів політичної та законодавчої влади, державної адміністрації, правопорядку в кожній з цих національних одиниць стало запорукою легкого і на диво швидкого розпаду радянської імперії за національним принципом. Дуже цікавою є також спроба Р. Брубейкера застосувати в “радянському” випадку відому дихотомію “етнічні (культурні)” – “територіальні (політичні)” нації, намагаючись, в такий спосіб, подолати провінціалізм суто регіонального підходу, притаманний переважній більшості радянологів.

У Радянському Союзі, за твердженням Р. Брубейкера, були інституціоновані два протилежні принципи. Перший належав до територіальної організації управління, другий – до класифікації людей. І територіальна схема федералізму, і національність людини виражалися в однакових етнічних категоріях, які збігалися стосовно титульних національностей. Проте, якщо юрисдикція республік належала до території незалежно від національності її населення, то національність людини не залежала від місця її проживання. Р. Брубейкер робить висновок, що специфічною особливістю радянської системи було поєднання двох протилежних принципів національності, які переважно розділені – територіального розуміння національності, властивого більшою мірою Західній Європі, та етнокультурного, властивого Центральній та Східній Європі. Співіснування обох принципів в інституціональній структурі однієї держави неминуче викликало напругу, яка

згладжувалася придушенням націоналізму, але не могла повністю зникнути. Територіальне розуміння національності забезпечувало “коренізацію” владного апарату та надання переваг місцевим національностям, усвідомлення ж національності як особистого статусу – екстериторіальну культурну автономію для росіян.

Застосовуючи категорії сучасних теорій націоналізму для характеристики “радянського випадку”, Р. Брубейкер досить переконливий. Та все ж в деякому відношенні його схема містить істотні хиби. Він плутає територіальну організацію радянської держави як сукупності республік з уявою про націю як територіальне співтовариство. Дійсно, титульні народи у певному сенсі мали свої республіки. Але поняття нації зовсім не відносилось до усього населення цих республік, що характерно для моделі територіальної (політичної) нації. Скоріше можна говорити не про “громадянство” республік, а винятково про “інститут прописки” на території квазі-держави, якою була союзна республіка. Уявлення ж про нації у Радянському Союзі було лише одне – етнокультурне, яке одночасно застосовувалось і до індивідів, незалежно від їхнього місця проживання (як національність), так і до їхніх співтовариств. Територіальним воно було лише тією мірою, що територія республік визначала як націю людей однієї і тієї самої етнокультурної національності, що жили на “своєї національній території”, і виключала усіх інших етнічних братів, які жили в інших районах Союзу. Українці УРСР за такого підходу були “нацією”, українці ж на Далекому Сході – “національною меншиною”. Абсолютизація цього офіційного підходу зовсім не означала, що вірмени в Нагірному Карабасі не вважали себе складовою частиною вірменської нації. Одне можна стверджувати напевне, – що вони ніяк не усвідомлювали себе частиною територіальної азербайджанської нації, і такими їх не вважало азербайджанське керівництво (як би то мало бути за логікою Р. Брубейкера). Справді, тільки після здобуття незалежності нові держави Євразії постали перед необхідністю відповісти на запитання: що являє собою “нація”, котра узаконює їх існування як суверенних національних держав? Етнокультурна термінологія, яка домінувала у Радянському Союзі, була успадкована усіма державами, що постали на його руїнах, хоча деякі з них (наприклад, Україна та Казахстан) використовують громадянську риторіку.

Без сумніву, оригінальний внесок в теорію націоналізму Р. Брубейкер вніс своєю знаменитою схемою “трикутника”. За її допомогою американський дослідник описав форми націоналізмів, які супроводжують створення національних держав. Класичним типом націоналізму вважається боротьба за незалежну державність або іншу форму політичної автономії. Але з досягненням цієї мети націоналізм зовсім не зникає, а лише змінює свою форму. Націоналізм завжди має справу з незбігом політичних та етнокультурних кордонів. Така невідповідність зберігається і в нових державах, які, здавалось би, творились на національному ґрунті.

Отже, Р. Брубейкер виділяє національний, або націоналізуючий націоналізм – “націоналізм титульних націй, націоналізм нових незалежних держав” Наступний – транскордонний, або вітчизняний націоналізм – прямий виклик першому – він проголошує право держав захищати інтереси етнонаціональної рідні в інших країнах. Вітчизна розглядається тут як політична категорія, а вітчизняні націоналізми не зважають на кордони та суверенітет, прагнучи захищати свою “етнонаціональну рідню” зовні. У конфліктному зіткненні виникає тріада – нові національні меншини, нові національні держави, де вони живуть, та “зовнішня вітчизна”. Ця тріада, як виявляється, зустрічається по усьому світу, де з’являються національні держави, і уможливорює визначити типологічно схожі процеси. Нові меншини, потрапляючи на зіткнення цих націоналізмів, опиняються у суперечливому і хиткому становищі. Вони мають спільне громадянство, проте не національність (етнокультурну) з національною державою, та спільну національність, проте не громадянство з “зовнішньою національною вітчизною”. Виникає потужне конфліктне очікування належності. При цьому національні меншини не є фактом етнічної демографії. Це динамічна політична позиція, що містить в собі:

1) публічно деклароване членство в етнокультурній нації, що відрізняється від чисельно або політично домінуючої етнокультурної нації;

- 2) вимоги до держави визнати цю особливу етнокультурну ідентичність;
- 3) відстоювання певних колективних культурних та політичних прав на основі цієї етнокультурної ідентичності [3, с. 91].

Такі вимоги можуть включати як скромні бажання організувати навчання або управління мовою меншини, так і максималістські претензії на територіальну і політичну автономію аж до повної незалежності. Усі подібні варіанти поведінки можуть бути присутні всередині однієї і тієї самої групи. Тому необхідно говорити про національні меншини не як про фіксовані одиниці або об'єднані групи, а як про “сферу відмінних та конкурентних позицій, прийнятних для різних організацій, партій, рухів чи окремих антрепренерів від політики, кожен з яких намагається “представити” меншину своїм членам, державі, в якій вона живе, решті світу, кожен намагається монополізувати законне представлення групи” [3, с. 92].

Склад населення сучасної України поліетнічний, – на її теренах живуть представники 130 національностей. Найчисельніші, природно, українці. За переписом 2001 року вони становлять 78 % населення. На другій позиції – росіяни (17 %). Але ці дані не зовсім точно відображають реальну етнополітичну ситуацію. На наш погляд, проблема основних національних ідентичностей в Україні не повинна розглядатися лише у перспективі українсько-російської дихотомії. За тим же переписом українську мову вважали рідною 67,5 % населення України. Російську мову визначили як рідну 29,6 % населення.

Тобто національна належність особи далеко не завжди збігається з її мовною (культурною) поведінкою, а також і громадянськими (політичними) орієнтаціями. Одні із найраніших досліджень показували, що російське, чи, точніше, російськомовне населення великих міст поза самою Російською Федерацією виявляє схильність ідентифікувати себе власне радянськими, а не росіянами. Тому було природно очікувати, що певна група людей, принаймні в Донецьку, волітиме вибрати скоріше радянську, аніж українську чи російську ідентичність. Так, 2001 року в південних і східних регіонах України радянській ідентичності віддали перевагу відповідно 22,7 та 26 % опитаних. Орієнтацію на радянську політичну систему виявила більшість опитаних у Донецьку (2001 р.), які ідентифікували себе як “советських людей” [4]. Радянська ідентичність в Донецьку виявилася популярнішою за українську (46,65 %) та російську (48,15 %) ідентичності. (Історія зі спробою присвоєння імені Василя Стуса Донецькому національному університету засвідчила відсутність істотних змін до сьогодні). Це, звичайно, є прямою протилежністю до Західної України, де наймасовішою виявилася українська ідентичність. Якщо зіставити ці дані із даними останнього перепису, то одразу стає очевидним, що серед усіх груп лише україномовні українці утворюють більш-менш однорідну спільноту. Натомість – російськомовна і російська групи фрагментованіші і їм бракує тієї єдності, яка характерна для україномовних українців.

Отже, термін “російська національна меншина України” неодмінно включає в себе більший набір родових ознак, ніж суто етнічні, використані Р. Брубейкером. Значна частина українців, а ще більше росіян переживають кризу своєї ідентичності. Особливість її полягає у тому, що в країні існує стереотип потрійної ідентичності пануючих кількісно етнополітичних меншин: росіяни – російськомовні – радянські.

Наступний термін запропонований Р. Брубейкером, – “націоналізуюча держава”, відображає уявлення, що, на відміну від західних “громадянських” і ліберальних націй-держав, фактично усі східноєвропейські держави, особливо новостворені (зокрема, Україна), “задумані їхніми домінуючими елітами як національні держави, тобто держави для певних націй; однак ці держави ще не стали цілковито національними, залишаються “недостатньо національними” у багатьох сенсах” [3, с. 98]. “Націоналізуючий” націоналізм спрямований на відродження корінної нації новонезалежної держави та на зміцнення її позицій у світі, на зростання її культурного потенціалу. Для держав, які тільки-що здобули або повернули свою незалежність, державність, характерним було нерівноправне становище їх корінних націй, соціальне, економічне і культурне пригнічення, відсталість і сповільненість їхнього розвитку стосовно інших націй. Щоб виправити цю ситуацію, уряд

незалежної держави застосовує комплекс заходів в інтересах розвитку корінної нації, причому до визначення, до окреслення нації береться етнолінгвістичний, а не громадянський, політичний підхід. Наприклад, на різні лади відмінюючи прикметник “національний” (національний ринок, національні інтереси, національний університет, національна збірна), мається на увазі “український”, де українці – “уявлена політична спільнота – при тому уявлена, як генетично обмежена і суверенна” [5, с. 22].

Для “бачення держави-господаря як націоналізаційної чи національно деспотичної держави” [3, с. 96], за Р. Брубейкером, слід брати до уваги не стільки риторичку її еліт, скільки сприйняття практичної політики національними меншинами, котрі проживають у цій державі, та їх захисниками за межами країни. Але, якщо саме сприйняття веде до практичних наслідків, то дослідник може лише збирати взаємні докори: не є важливо, чи проводить держава дискримінацію щодо своїх національних меншин, а важливо, що про це думають самі меншини. Однак в подібній схемі відсутні об’єктивні критерії для оцінювання політики. Наприклад, як бути представникам різних міжнародних організацій, які бажають оцінити, чи дійсно Конституція АР Крим дискримінує національні меншини. Про це твердять представники згадуваної національної меншини, а також офіційна російська влада. Українська влада, логічно, жодної дискримінації не визнає.

Суб’єктивізм Р. Брубейкера як стороннього спостерігача та його висновки щодо України були піддані критиці з різних боків. Наприклад, британський політолог українського походження Т. Кузьо твердить, що західні науковці звертаються до концепції Р. Брубейкера з метою засудження політики, з якою вони не згодні, довільно вибираючи держави, щоб затаврувати їх як “націоналізуючі”, оскільки громадянського суспільства в чистому вигляді просто не існує; фактично усі західні національні держави були якоюсь мірою “націоналізуючі”, і більшість із них мають “етнічний стрижень”. Справді, поняття “націоналізуюча держава” щодо України інтенсивно використовувалось західними науковцями (Д. Арель, Е. Вілсон та ін.). Вони посилалися на концепцію “націоналізуючої держави”, вказуючи на буцім-то постійний конфлікт між тими, хто виявився до неї включений (етнічні українці), і тими, хто виявився нібито поза нею (насамперед росіяни). Т. Кузьо особливо критичний до тих науковців, які застосовують подвійні стандарти в оцінці української політики стосовно росіян та політики російської еліти Криму стосовно кримських татар та етнічних українців; констатуючи небажання цих науковців застосувати термін “націоналізування” щодо дій росіян. Тому Т. Кузьо наполягає на заміні поняття “націоналізуюча держава” поняттям “націєтворення”.

Отже, що ж таке націєтворення? Скажімо для Р. Брубейкера – це така державна політика, яка має на меті “створення єдиної “тонкої” соціетальної культури й мови по усій території”. “Тонкої” – не в сенсі витонченості, а з огляду на її тонкість як “верхнього шару” загальної культури суспільства та окремих груп у ньому. Націєтворення – це процес “забезпечення спільної участі в усіх соціетальних інститутах, що функціонують національною мовою, та рівного доступу до цих інститутів”. Таке націєтворення не вимагає обов’язкової асиміляції меншин, воно просто передбачає їхню інтеграцію в “тонку соціетальну культуру”. Метою такої культури є створення однорідної культурно-ідеологічної основи для демократії й громадянського суспільства. Звичайно ж, це передбачає ототожнення національної культури з культурою титульної більшості. Саме цей момент є особливо важливим, – не просто створення спільної культури, але характер етнічної й мовної бази цієї культури. На думку Миколи Рябчука, це рівноцінно питанню, чи буде Україна справді демократичною і європейською, чи, в разі переважання пострадянської російськомовної культури, вона матиме євразійську (авторитарну) орієнтацію [6].

Третім компонентом “тріадичної конфігурації” націоналізмів Р. Брубейкера є “вітчизняний націоналізм” закордонної для етнічних меншин вітчизни. “Зовнішня національна вітчизна”, – власне таке визначення дає автор діяльності політичної еліти, уряду країн, які вважають своїм невід’ємним правом та навіть обов’язком захищати інтереси тих осіб, котрі належать до нації, що є корінною у цій конкретній державі, але проживають за її кордонами. Такі дії є відповіддю на

“націоналізуючі” дії уряду закордонної держави, на території якої проживають представники цієї спільної нації. Тоді ця держава стає закордонною вітчизною в політичному, а не етнографічному сенсі, для людей одного національного коріння, але суб’єктів різних політичних утворень, прагне контролювати їхнє становище та захищати їхні інтереси. Політика ця має широкий діапазон, – від привілеїв в імміграції та отриманні громадянства, спроб впливати на політику інших держав в ставленні до своїх “співвітчизників”, – аж до іредентистських зазіхань на територію інших країн.

“Вітчизняний націоналізм” Р. Брубейкер аналізує на прикладі двох державних утворень різних епох: Веймарської Німеччини та пострадянської Росії, яку автор влучно називає “Веймарською Росією” [3, с. 152]. Мета такого визначення пострадянської Росії – підкреслити подібність між Німеччиною міжвоєнного періоду та сучасною Росією. Ці подібності полягають у тому, що правляча еліта обох держав визнавала і визнає своїм обов’язком турботу про представників своєї корінної національності за кордоном і використовує це як розмінну карту і у внутрішньополітичній боротьбі, і в закордонній політиці. Модельним прикладом вибирається веймарський вітчизняний націоналізм, у світлі якого російський береться за пробний камінь теорії, причому російський явно програє в порівнянні за усіма параметрами, як політичними, так і культурними, демонструючи раз у раз недостатню розвинутість важливих інститутів, зокрема, організаційної бази, що могло б призвести до катастрофи, як в Німеччині. Однак, з того часу російський вітчизняний націоналізм став набагато агресивнішим, набуваючи виразних ознак імперської всеохопності.

Ходи для здобуття влади в межах України політиками, які працюють на полі проросійського електорату, аналогічно зводяться до м’якої гри на символіці абстрактної єдності (гасла передвиборчої кампанії Партії Регіонів – подвійне громадянство, друга державна мова тощо), сильної руки з порядком, символах непарламентського, антидемократичного спокою, девальвування демократичних цінностей, загалом на образах минулої і зрозумілої радянської “Золотої доби”. Це проекція на наші терени залишкових проблем колишньої метрополії, яка послідовно у себе вдома вибудовує такі форми державного управління, які були б привабливими і природними для будь-якої “совєтської людини” – “совка” незалежно від її етнічного походження.

Подолання кризи ідентичностей – головна умова протистояння цьому – завдання надскладне, оскільки обставини, що колись утворили і за традицією згуртовують сучасні національні спільноти, минають, а модернізація у нас пройшла давним-давно і була радянського зразка, залишивши після себе особливу “совкову” спільність. Традиційне селянське суспільство – як джерело та матеріал проектів – розклаталося на основній території України ще років п’ятдесят тому. Основні колись важелі формування національних спільнот зникають на очах (скажімо, загальний призов в українськомовну армію з патріотичними рекрутами) та втрачають свою дієвість у добу глобалізації. Але залишається потужний чинник націєтворчої/націоналізуючої держави, саме функціонування демократичних інститутів якої легітимізується ідеєю національного суверенітету над певною територією з усіма складовими та символічними персоналіями. Це обов’язкова середня освіта та виші, карта-перепис-музей-календар, історичні місцевості та пам’ятники зі шкільними екскурсіями, назви вулиць, українізація культурного простору, спорт та багато-багато інших інструментів здійснення національного проекту, які підживлюють у населення нашої держави “банальний націоналізм”, до спільного судового та економічного простору з національними героями на гривнях включно.

Переведення на поле законодавства процесу вшанування демонізованих за часів спочилого СРСР політичних діячів (Мазепа, С. Петлюра, Р. Шухевич) та відзначення розламових подій національної історії забезпечує цивілізовану реалізацію національного проекту, альтернатив якому в межах української державності не існує. Варто зазначити також, що національна держава абсолютно не є самоціллю і самоцінністю, – це лише сучасний політичний інструмент, давній європейський винахід підґрунтя для існування та функціонування демократичного ладу.

Вислів “зупинити авторитарну Росію”, несприйняття її “вітчизняного націоналізму” теж стає об’єднавчим чинником. Тенденцією останніх років є безупинне збільшення кількості українців, які пишаються своїм громадянством. Про це свідчать дані Київського інституту проблем управління

імені Горшеніна за підсумками річної програми соціологічних досліджень 2008 року “Проект країни”. Відповідно до даних інституту, для 88 % респондентів їх “Батьківщиною з великої літери” є держава Україна. Експерти Інституту Горшеніна зазначають, що, незважаючи на кризу, більшість українців пишаються тим, що вони є громадянами України. Порівняно з 2006 роком, кількість українців, які пишаються своїм громадянством, зросла на 16,3 % (з 52,2 до 68,5 % у поточному році) [7]. Ці дані прямо суперечать твердженню Р. Брубейкера, про можливість зменшення внутрішньої підтримки незалежної Української державності “через швидке погіршення української економіки” [3, с. 94].

Отже, можемо зробити висновок, що Р. Брубейкер, підходячи до нації як до категорії суспільної практики, намагався розробити теорію “націй без націоналізму”, розглядаючи при цьому націоналізм як історичну випадковість. На цьому шляху він природно зіткнувся з проблемою типології націоналізмів, яка завжди потрібна для інструменталістського аналізу цього явища (традиційні типології зводяться до давньої спроби розділити націоналізми на “свій=хороший” та “чужий=поганий”, підводячи під це розділення різні базиси). Триполярна схема переплетень, взаємозв'язків, взаємовідносин “націоналізуючого” націоналізму, націоналізму закордонної, етнічної батьківщини, націоналізму національних меншин глибоко аналізує націотворчі процеси, національні рухи у центрально-європейському регіоні у ХХ ст., дає новий погляд на багато складних та спірних питань новітньої історії України та інших держав Нової Європи. Ця струнка і переконлива академічна конструкція має безсумнівну цінність для конкретних досліджень.

Однак, коли від аналізу позицій учасників взаємодії необхідно перейти до політичних оцінок, виникає багато труднощів. Схема надто “вузька” та суб’єктивістська, малопридатна для прогнозів майбутнього. Відсутні критерії, за якими можна робити оцінки, не перебуваючи всередині “триадичної конфігурації”. Це, однак, не применшує наукової вартості дослідження Р. Брубейкера, а наші подальші наукові розвідки у цьому напрямку стосуватимуться спроб застосування наукового аналізу теорії та практики українського націєтворення в порівнянні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
2. Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брубейкер. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.
3. Націоналізм: Антологія / Упоряд. В. С. Лісовий, Н. П. Поліщук. – 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с.
4. Сміт Е. Націоналізм / Е. Сміт. – К.: К. І. С, 2004. – 170 с.
5. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України [Електронний ресурс] / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – Реж. дост. до рес.: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?t=1&n=40&c=7826>.
6. Рябчук М. Від Малоросії до України [Електронний ресурс] / М. Рябчук // EXLIBRIS: Українська електронна бібліотека (історія, публіцистика, художня література). – Реж. дост. до рес.: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r09.html>.
7. Українці пишаються своїм громадянством і не хочуть роз'єднання [Електронний ресурс] // Інтернет-видання “Українська правда”: Новини. – Середа, 18 березня 2009, 13:45. – Реж. дост. до рес.: <http://pravda.com.ua/ukr/news/2009/03/18/3813605/>